

Stanislava Acin-Sigulinski

DR. D. DRAGOSAVAC KÖNYVE SZTÁLINNAK AZ ÉRTÉKELMÉLETRE VONATKOZÓ FELFOGÁSÁRÓL

Dr Dušan Dragosavac: „Zakon vrijednosti u staljinističkoj koncepciji”

Centar za aktuelni politički studij Narodnog sveučilišta
grada Zagreba, Zagreb, 1976.

Tartalom:

I Uvod; II Zakon vrijednosti u teorijama predstavnika engleske klasične političke ekonomije; III Zakon vrijednosti u marksističkoj političkoj ekonomiji; IV Osnovni opšti ekonomski zakoni i stavovi Staljina i nekih sovjetskih ekonomista; V Stavovi nekih sovjetskih ekonomista o robnoj proizvodnji i zakonu vrijednosti u prelaznom periodu; VI Staljin o ekonomskim zakonima i zakonu vrijednosti; VII Ekonomski zakoni, vlasništvo i upravljanje; VIII Zaključci.

Az értéktörvény hatását annak idején már Arisztotelész is felfedezte, amikor megállapította, hogy a munka terméke valami közöset is tartalmaz, ami meghatározza, hogy bizonyos mennyiségű egyfajta áruért egy bizonyos mennyiségű más áru kapható. Arisztotelész megállapítását Marx kifejezetten nagyra értékelte, amikor hangsúlyozta, hogy a tudomány „tulajdonképpen abból áll, hogy kifejezésre juttatja, miként valósul meg az értéktörvény”.

Miként a termék „áruként jelentkezik, a termelés legkülönbözőbb társadalmi szervezeteiben (Marx K. A tőke II., Kultúra, Zágráb, 1948. 85. old.), ugyanúgy az értéktörvény is, mint az árutermelés törvénye a különféle társadalmi-gazdasági alakulatokhoz tartozik. „Az árucseré kezdete, írta Engels, arra az időszakra esik, amely megelőzi az írott történelmet is, az egyiptomi századokba nyúlik vissza, legkevesebb három, de lehet, hogy ötezer évre visszamenőleg is, Babilóniában pedig az időszámításunk előtti 4—6000 évre.” (Társszerzők: Külkereskedelmi politika. Belgrád, 1947. 25. old.) Az értéktörvény tehát már több ezer éve érezteti hatását, attól a pillanattól kezdve, amikor a munka termékei az ősközösségben a termelőerők fejlődése alapján áruvá váltak.

Az árutermelés fejlődési fokától függően az egyes társadalmi-gazdasági alakzatokban az értéktörvény mint a gazdasági történések törvénye

egyre jelentősebbé vált. A kapitalizmusban, eltérően a korábbi gazdasági alakzatoktól, ahol az áru a társadalmi termékek csak jelentéktelen részét képezte, az árutermelés elérte a felső határt, a termelés uralkodó formájává vált, s ezáltal maga a munkaerő is áruvá lett. Ebben az esetben ugyanis „az áru a termék általános formáját ölti és a termékek legnagyobb része áruként lesz előállítva” (Marx K.: Kapital, / A tőke / II., Kultúra Zágráb, 1948. 103. old.), s úgyszintén „minden termelés árutermeléssé válik”, az emberek pedig szükségleteiket csere útján elégitik ki. Ezek szerint tehát az értéktörvény mint az árutermelés alaptörvénye, a kapitalista termelés jellegzetes és alapvető törvénye lesz. Az értéktörvény csak a kapitalizmusban jutott teljesen kifejezésre, itt fejlődött ki, s a rendszer uralkodó törvényét képezi. Ezért nem véletlen, hogy éppen az értéktörvény az összes kérdéskörével együtt Marx művének, A tőkének fő témája. A kapitalizmus alakulásának alaptörvénye az értéktörvény, s Marx A tőkében azt a feladatot tűzte maga elé, hogy „felfedje a korszerű társadalom gazdasági fejlődésének törvényét”, a kapitalizmus figyelembe vételével.

A munkásosztály, amely készült erre a történelmi szerepére — a kapitalizmus felszámolására és a szocializmus megszervezésére —, alapvető érdekének tartotta a törvény tanulmányozását, az összes tartozékaival együtt. Akkor ugyanis, írja Engels, a szocializmus gyakorlatilag a „kapitalista termelési mód minden oldalról való helyes értelmezéséből állt” (F. Engels: Stambeno pitanje. Izabrana dela, Belgrád, 1949., 613. old.).

A munkásosztálynak a világszínpadon való megjelenésével létrejött az alapvető feltételek egyike, hogy ez a törvény, amely az egész politikai gazdaságtan racionális alapját képezi, első ízben világosan és tudományos fontossággal legyen megfogalmazva. Az értéktörvényt behatóan tanulmányozták a polgári közgazdászok már Marx előtt, majd utána is. De osztályuk és koruk korlátai miatt nem tudták pontosan megfogalmazni. E törvény hatását a szocializmus előtti korban a marxista politikai gazdaságtan világította meg még Marx, Engels és Lenin idejében, majd az értéktörvény kérdését a szocializmus átmeneti időszakában, valamint az egyes gazdasági szektorok (a régiék és az újak) egymás közötti törvényszerű viszonyait, amelyek ebben az időszakban az egyik és a másik alapgazdasági törvényeinek kölcsönhatásában jutnak kifejezésre, a szocialista gazdaságpolitika hivatott megvilágítani, alapul véve itt Marx, Engels és Lenin eszméit. A szovjet közgazdászok egészen a közelmúltig nem tudtak komolyabban foglalkozni az értéktörvény problémájával (s egyéb kérdésekkel sem), még hozzá a meglévő sajátosságok feltételek miatt. A hivatalos értéktörvény hatásáról szóló és a szocializmusban megváltozott formában jelentkező Sztálin-elmélet mellett,

amelytől ő is elhatárolta magát, de csak 1952-ben, semmilyen más vélemény nem kerülhetett felszínre.

Minden merev, bürokratikus rendszerben, ahol a marxista elmélet fejlődését egyes személyiségeknek tulajdonítják, s a többiek kötelesek magukévá tenni, sőt népszerűsíteni azt, amit ezek a személyiségek alkotnak, okvetlenül bekövetkezik a stagnálás a tudományban, s romlanak a tudományos alkotás feltételei. Másrészt viszont az ilyen helyzetekben a gazdasági teoretikusokra (s nemcsak rájuk), akik valóban magukévá teszik és feldolgozzák az ilyen elméleteket, vonatkoztatni lehet Engels ismert szavait: „Amennyivel a közgazdászok közelebb kerülnek a mához (tehát, hogy minél többet foglalkoznak vele — I. V.), annyival kerülnek messzebb a becsületességtől”. (F. Engels: Rani Radovi /Korai művek/, Kultúra, Zágráb, 1953., 91. old. Idézte: I. Vrančić: Problem zakona vrednosti u prelaznom periodu. /Az értéktörvény problémája az átmeneti időszakban/, Ekonomski pregled, Zágráb, 1961., 9. old., lábjegyzet.)

Dr. Dragosavac műve kritikailag mutatta be Sztálin értéktörvény és árutermelés-elméletét, a tulajdont és az emberi viszonyokat a termelésben, az állam szerepét, a tervek kérdését, a világpiacon, a szocializmusba vezető különböző utakat, valamint azt, hogy az államapparátus hatalma hogyan tükröződik más viszonyok vonatkozásában. A szerző feldolgozza a legnehezebb, de ugyanakkor a legérdekesebb kérdést a gazdasági elmélet területén — az értéktörvényt. Erről a törvényről írni azt jelenti, hogy érinteni kell az összes gazdasági problémákat, méghozzá nemcsak a nemzeti hanem a világgazdaságit is. A szerző pontosan ezt teszi.

Vizsgálódásaiban a szerző az igen súlyos valóságból indul ki — Oroszország az októberi forradalom után — ezt követően foglalkozik az elmaradott és a háborúban nagy károkat szenvedett ország újjáépítésének kérdésével. Az állam újjáépítésének kérdését taglalva dr. Dragosavac a következő problémákat elemzi: az akkumulációt, az újratermelést, a fogyasztás és a termelési fogyasztás szükségleteinek kielégítését, a nemzetgazdaság fejlődése irányvonalának ütemének és módszereinek meghatározását; melyekről igen sok ellentétes álláspont alakult ki. Abban az időszakban ugyanis még kialakulhattak különböző álláspontok. Lenin halála után a bürokratizmus megerősödésével megszűnik az ellentétes vélemények kifejtésének lehetősége, áttérnek az egyes személyek nézeteinek népszerűsítésére.

Könyvében a szerző említést tesz olyan gazdasági elméletekről és fel-fogásokról, amelyek egyre elterjedtebbé válnak a gazdasági törvények tagadásában és kisebbitésében, különösképpen az értéktörvény vonatkozásában, kiemelve az állam hatalmát, amelyek számszerűségén és az állam apparátusának erősségén keresztül látnak, valamint azon a ha-

táskörén és képességén, hogy mindenbe beleszólhat — ez tulajdonképpen eltérést jelent a marxizmus—leninizmustól. Mert: „A marxisták ezzel ellentétben a szocialista állam erejét abban látják, milyen mértékben van egy rendszer oly módon megalkotva, hogy — amint ezt Lenin vallotta — minden termelő irányíthatja az állam- és az általános társadalmi ügyeket.” (205. old.) Az ilyen nézeteket a szerző idealista-etatista, valamint dogmatikus pragmatista nézeteknek nevezi. A felsorolt idealista etatista, valamint a dogmatikus pragmatista nézetek a legjobban A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban (Boljsevik kiadás, 18/1952) művében nyilvánulnak meg, amelynek alapján készült a politikai gazdaságtan tankönyv is.

Hogy bebizonyítsa, miért minősíthető Sztálin nézete idealista-etatista és dogmatikus-pragmatista felfogásnak Marx értékelméletével — különösen az értéktörvénnyel szemben —, dr. Dragosavac Sztálin munkája előtt bemutatta Marx értéktörvényét, úgyszintén a tőkés politikai gazdaságtan eredetét is, ezenkívül megemlítette Engels és Lenin néhány idevágó nézetét is. A szerző bemutatja ezenkívül az októberi forradalom utáni időszak közgazdászainak az értéktörvénnyel kapcsolatos elképzeléseit és nézeteit is.

Lássuk azonban, miben is tévedett Sztálin korábbi tanításában (1952 előtt); az értéktörvénynek a szocializmusban gyakorolt hatását úgy megfogalmazni, mintha egy átalakult formában történő hatásról lenne szó, a marxista politikai gazdaságtan tapasztalatai szerint azt jelenti, hogy az értéktörvény hatása a szocializmusban is ugyanaz, mint a kapitalizmusban (a nyereség az értéktöbblet megváltozott formája, a munkabér az árak és a munkaerő értékének megváltozott formája stb.). Az ilyen állítás nem egyeztethető össze a gazdasági törvények tudományos magyarázatával, amelyek tartalmát és formáját maga a termelési mód, a termelőerők meghatározott szintje, s az ennek megfelelő termelési viszonyok határozzák meg. Tekintettel arra, hogy a kapitalista és a szocialista társadalomban két különböző termelési mód érvényesül, így a bennük ható gazdasági törvények merőben különböznek egymástól. Ez vonatkozik az értéktörvényre is. Ezek után teljesen érthető, miért kellett Sztálinnak lemondania korábbi elméletéről.

Sztálin tehát elvetette korábbi elméletét, és újat állított fel, amely szerint a Szovjetunióban árutermelés fennállásának alapvető oka, s ezek szerint az értéktörvény abban rejlik, hogy a szocialista tulajdonnak két formája létezik: állami, vagy ahogyan ő mondja, népi, s kolhozi. Ismeretes az a meghatározó tényező a termelőerők meghatározott szintje, amelynek alapján a társadalmi munkamegosztás és a magán-, valamint a társadalmi tulajdon is feltételezi az árutermelést. Sztálin vizsgálódá-

saiban nem ebből az alapvető mozzanatból indul ki, s ezért elvbeli hibákat követ el.

Sztálin helytelen értékelést adott a jelenkori kapitalizmusról, de különösen abban a tézisében, amely szerint felbomlik, szűkül az egységes világpiac. A világpiac egységét és a kapitalista rendszer válságának elmélyülését vizsgálva Sztálin ezt vallja: „A második világháború legnagyobb gazdasági eredményeként, s következményeként a mindent átfogó világgazdasági egységesség szétesését kell tekintenünk. Ez a körülmény határozza meg a világ kapitalista rendszereiben való általános válság további kiéleződését” (J. Sztálin: *Ekonomski problemi socijalizma u SSSR-u. /A Szovjetunióban a szocializmus gazdasági problémái/,* 12. old. — idézet dr. Dragosavactól, 160—161. old.). Számos bizonyíték (adat, írott anyag) felsorolásával dr. Dragosavac megdönti Sztálinnak a gazdasági törvényekről alkotott nézeteit, értékeléseit. Sztálinnak az országok közötti, különösképpen a szocialista országok közötti gazdasági viszonyokra vonatkozó álláspontjaival, (a nem egyenértékű csereforgalom a szocialista államok között, az elnyomás és a politikai egyenlőtlenség elkenődése), melyek e viszonyok komoly válsághoz vezettek, dr. Dragosavac szembeállítja a mi álláspontjainkat (a JKSZ programját stb.). „A világgazdaságnak a két piacra való felosztása azt kellene jelenteni Sztálin vulgáris-laikus felfogása szerint, hogy két világgazdasági rendszer van, s meg kellene húzni azokat a határokat a világban, amelyeken belül a szocializmusnak sikerült elszakítani a területeket a kapitalizmustól, a nemzeti gazdaságnak és a dolgozók munkatöbbletének kizsákmányolása alól a nemzetközi csereforgalom révén. Az ilyen elszigeteltségben „a szocialista nemzetek viszonyait” az „önzetlen segítségen” alapuló kölcsönös viszonyként vannak feltüntetve.” (Mito Hadživasiljev: *Praksa protiv dogmatskih predrasuda. Socijalizam, 1965/7—8. sz.,* 100. old.). Ily módon Sztálin csak bizonyította egyeduralmi, valamint az adminisztratív bürokrata irányvételre és viszonyokra való törekvéseit, amelyeket oly nagy eltökéltséggel gyakorolt.

A szocialista gyakorlat fejlődése mélyen elhantolta azt a dogmát, amely szerint a szocialista országoknak egymásra kell támaszkodniuk a „szocialista világpiac” örve alatt, látszólag azért, mert a kapitalista országokkal való gazdasági viszony és a csereforgalom egyes szocialista országokat azzal a veszéllyel fenyegeti, hogy gazdasági függetlenségük csökken a jelenleg fejlettebb kapitalista gazdasággal szemben. A dogma tarthatatlansága a békeideji feltételek között abban rejlik, hogy népszerűsíti az egyeduralmat, azt az utat, amely szerint a kevésbé fejlett szocialista gazdaság a korszerű termelőerők feltételei mellett gyorsított ütemben tud fejlődni.

A gyakorlat megcáfolta azt a dogmát is, amely szerint a szocialista

országok az egymás közti viszonyaikat „a kölcsönös segélynyújtás” elve alapján tudják és csak ennek alapján fejleszthetik tovább. Az így elképzelt viszonyok egészen másképpen valósultak meg olyan együttműködésben, melyben nem voltak egyenjogúak az országok.

Dr. Dragosavac könyvében a szocializmusba vezető utak különbözőségét vizsgálja, s hangsúlyozza, hogy a jelenkori fejlődés igazolja a marxizmus klasszikusainak azt a feltevését, amely szerint a marxizmus szempontjából a legfontosabb a kizsákmányolás felszámolása, s hogy ez fejlődési szükségszerűség, valamint a kizsákmányolás megszüntetéséhez különböző úton lehet eljutni. A marxizmus felállította azt az elméletet, miszerint „minden állam a szocializmus felé halad, csak különböző úton.” (208. old.) A „személyi kultusz” idején azt az utat, amelyben a Szovjetunió haladt, s ennek az utánzását tekintették az egyedüli helyes és lehetséges útnak a szocializmus felé. E mérce alapján minősítettek egy-egy forradalmat, mozgalmat vagy társadalomépítést szocialistának vagy marxistának, illetve kapitalistának, fasisztának, revizionistának és hasonlóknak.

Munkája végén a szerző egész sor bizonyító anyagra hivatkozva kritikailag méri fel a falu és a város viszonyát a Szovjetunióban, a sztálini gazdasági törvényekről alkotott nézetek, különösképpen az értéktörvény tükrében. A munkában véleményt mond a mezőgazdaság társadalmisításáról, szervezési formáiról, a jutalmazásról, a serkentésről és a termelékenységéről. Az államapparátus szerepét és hatalmát mérlegelve a szerző a következőket írja: „Az államapparátus szerepe és hatalma a Szovjetunióban Sztálin idejében a tulajdonjog alapján negatív hatással volt a termelésben megnyilvánuló emberi viszonyokra, s ennek megfelelően más társadalmi viszonyokra is. Ez a rendszer kedvezőtlenül hatott a polgárok személyes jogaira is, amit a legékesebben bizonyítanak azok a különféle „tisztogatások”, amelyek a Szovjetunió, de más országok forradalmaira is kiterjedtek. Ez a gyakorlat és az ilyen viszonyok jó alapot adtak a tőkés osztálynak és a burzsoá eszmék védőinek, hogy mindezért a szocializmust, vagyis a kommunizmust mint rendszert vádolják. Az eredmények, amelyeket a szocializmus valósít meg, rámutattak arra, hogy a „személyi kultusz” idején a szocializmus és a kommunizmus nevében elkövetett hibák nem fékezhetik meg a társadalmi fejlődést. Ez az egész fejlődés azt bizonyítja, hogy a szocializmus építése az egyedüli lehetséges alternatíva, a gyakorlat pedig bebizonyította, a marxizmus helyénvalóságát. A megváltoztatásra irányuló összes próbálkozások, sem tudták visszatartani a történelmileg szükséges folyamatokat.” (208. old.)

Nagy kár, hogy egy ilyen jelentős mű nem látott korábban napvilágot (1962. IV. 7-én megvédett doktori disszertáció), s éppen ezért a munkában az egyes adatok hiánya észlelhető. Az elmúlt 15 esztendő alatt,

amikor a szerző ezt a tézisért megvédte, sok olyan könyv, jelentés, dokumentum jelent meg, amelyek még jobban alátámasztják a szerző állításait. Az időbeli eltérés ellenére a munka minden elismerést megérdemel, mert annyi évvel ezelőtt nem volt könnyű egy ilyen jelentős és ma is időszerű területet feldolgozni, amilyen az értéktörvény.

A mű hozzájárul a politikai gazdaságtan azon részének vizsgálatához — vagyis a sztálini értéktörvény-elmélet megvilágításához — amellyel eddig a legkevesebbet foglalkoztak, és éppen ezért az eddigiek folyamán nem is volt elég világos.

Fordította *Kisimre Ferenc*